

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВОЄННО-МЕМОРІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Михайліченко М. А., Кудінов Д. В.

ВСТУП

Шанобливе ставлення до загиблих воїнів є одним з маркерів цивілізованості суспільства. Гідне вшанування пам'яті полеглих є справою не лише держави й органів місцевого самоврядування, а й усіх небайдужих людей. Водночас, саме держава формує нормативно-правову базу воєнно-меморіальної роботи, визначаючи таким чином її основні цілі, напрями й конкретні механізми. У даному дослідженні ми ставимо за мету з'ясувати стан нормативно-правового регулювання питань, що стосуються виявлення, відновлення, збереження та утримання військових поховань в Україні.

На сьогодні більшість вітчизняних праць воєнно-меморіальної тематики присвячена питанням виховної, пошукової та пам'яткоохоронної діяльності. Окремі організаційно-правові аспекти проблематики порушують в своїх роботах такі дослідники як О. Александренко та В. Веселовська, Н. Калкутіна, Х. Мазуренко та Я. Онищук, А. Наумов¹. Низка питань правового регулювання воєнно-меморіальної роботи була розглянута нами у попередніх розвідках, продовженням і узагальненням яких є дане дослідження².

---

¹ Александренко О. В., Веселовська Н.О. Прояви вандалізму на об'єктах культурної спадщини. *Молодий вчений*. 2013. № 1(01). С. 71–75; Калкутіна Н. В. Місця поховання іноземних військовополонених Другої світової війни на території Південної України: пошук, збереження та увічнення пам'яті. *Молодий вчений*. 2019. № 5(2). С. 323-329; Мазуренко Х.Л., Онищук Я.І. Основні шляхи меморіалізації воєнно-історичних пам'яток та увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєнних конфліктів та репресій на території західних областей України та держави в цілому. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 770–774; Наумов А. Облік і охорона військових поховань Великої Вітчизняної війни на території України. *Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст.* Збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. Харків: Курсор, 2010. Випуск 1. С. 186–191.

² Михайліченко М. А., Кудінов Д. В. Проблеми обліку та збереження пам'яток культурної спадщини (на прикладі видань України) Миського кладовища м. Суми). *Сумська старовина*. 2022. №LX. С. 78–84; Михайліченко М. Військові поховання в Україні: питання правового регулювання. *Приватне та публічне право*. 2021. № 2. С. 61–65; Михайліченко М. Поняття «військове поховання»: питання правового визначення. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи*: матер. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 23 квітня 2021 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 140–143.

1. Організаційно-правові особливості воєнно-меморіальної роботи в Україні

Воєнно-меморіальна робота – діяльність безпосередньо пов'язана з облаштуванням, збереженням та утриманням військових поховань і військових пам'ятників, проведенням пошуково-дослідницьких робіт з метою виявлення невідомих військових поховань і персональних даних загиблих військовослужбовців³.

Чільними структурами, що забезпечують організацію воєнно-меморіальної роботи в Україні є Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій, Міністерство у справах ветеранів України та Український інститут національної пам'яті. Коло їх компетенції визначається положеннями, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій є тимчасовим допоміжним органом при Кабінеті Міністрів України, який утворюється ним з метою сприяння забезпеченню пошуку, ведення обліку, облаштування, забезпечення збереження і утримання місць поховання учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій на території України, інших держав. До складу комісії входять представники цілої низки міністерств та відомств, а також громадських організацій, які так чи інакше дотичні до справи забезпечення воєнно-меморіальної роботи. Функції робочого апарату Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій здійснює Міністерство культури та інформаційної політики. Основними завданнями Комісії є:

- сприяння забезпеченню узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань пошуку, ведення обліку, облаштування, забезпечення збереження і утримання місць поховання учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій на території України, інших держав;

- підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій;

- визначення шляхів, механізмів і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у відповідній сфері;

---

³ Про воєнно-меморіальну роботу в Україні: Проект Закону України (реєстр. № 2039). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45490.

– підготовка пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази з відповідних питань⁴.

Важливі функції щодо організації військово-меморіальної роботи покладаються на Міністерство у справах ветеранів України. Це відомство, зокрема, «планує та організовує здійснення заходів щодо гідного вшанування пам'яті ветеранів (здійснення пошуку, поховання та перепоховання, збереження та облаштування військових поховань, увічнення пам'яті тощо)... забезпечує взаємодію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань здійснення пошуку, ведення обліку, упорядження і збереження військових поховань та встановлення імен невідомих воїнів, які загинули під час участі в бойових діях на території України та інших держав»⁵.

На Український інститут національної пам'яті покладено такі напрями воєнно-меморіальної роботи як:

– забезпечення ведення обліку, впорядкування та збереження місць поховання жертв воєн, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях;

– сприяння пошуку, веденню обліку, облаштуванню, збереженню та утриманню місць поховань учасників воєн;

– створення мартирологів, книг пам'яті та інших баз даних щодо осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України⁶.

Реалізація заходів з увічнення пам'яті загиблих воїнів покладена на такі центральні органи виконавчої влади: Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. На місцях воєнно-меморіальну роботу забезпечують і здійснюють обласні та Київська

---

⁴ Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. № 897. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF#Text>.

⁵ Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text>.

⁶ Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>.

міська державна адміністрації, регіональні комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій, територіальні відділи Міністерства у справах ветеранів України, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, громадські об'єднання⁷.

Наразі в Україні відсутній окремий закон, який би регулював справу виявлення, відновлення, збереження та утримання в належному стані військових поховань. Натомість, різні аспекти воєнно-меморіальної роботи регулюються низкою міжнародних договорів, законів України та нормативно-правих актів Кабінету Міністрів України, серед яких слід найперше зазначити Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Закони України «Про поховання та похоронну справу», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року».

Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. визначають порядок утримання місць поховань іноземних військовослужбовців на території України. Крім того, наша держава уклала договори про догляд за військовими похованнями з низкою країн, зокрема Федеративною Республікою Німеччина, Словацькою Республікою, Республікою Польща⁸.

---

⁷ Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>; Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. № 897. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF#Text>; Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. N 1867 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-%D0%BF#Text>.

⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text; Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text; Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові поховання від 17 червня 2011 р. URL:

Закон України «Про поховання та похоронну справу» визначає особливості здійснення поховань на Національному військовому меморіальному кладовищі, обов'язки органів місцевої влади щодо утримання військових кладовищ, військових ділянок на кладовищах, військових братських та одиночних могил⁹.

Основні напрями державної політики щодо вшанування жертв війни та воїнів, загиблих у Другій світовій війні визначені Законом України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». Цей закон визначає серед інших і такі форми увічнення перемоги над нацизмом як «упорядкування, збереження та спорудження пам'ятників і пам'ятних знаків на вшанування пам'яті учасників та жертв Другої світової війни 1939–1945 років, створення музеїв, меморіальних комплексів, присвячених Другій світовій війні 1939–1945 років; ... забезпечення проведення за сприяння держави пошукової роботи з метою встановлення імен загиблих і тих, хто пропав безвісти, перепоховання останків воїнів, які загинули під час Другої світової війни 1939–1945 років». Держава бере під свою охорону пам'ятки Другої світової війни, якими визначаються військові кладовища, військові ділянки на цивільних кладовищах, братські та одинокі могили, пам'ятники, пам'ятні знаки, скульптурні, архітектурні та інші споруди, композиції і об'єкти, що увічнюють пам'ять про події часів Другої світової війни, її учасників та жертв. Передбачається створення Єдиного національного реєстру пам'яток Другої світової війни 1939–1945 років, який затверджується Кабінетом Міністрів України¹⁰.

На окремі категорії військових поховань поширюється дія Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». У ньому зазначено, що «держава сприяє увічненню пам'яті про борців за незалежність України у XX столітті, зокрема, шляхом пошуку, обліку, впорядкування та

---

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_096#Text; Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про догляд за могилами загиблих воїнів в Україні і Федеративній Республіці Німеччина від 29 травня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_076#Text; Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014#Text.

⁹ Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

¹⁰ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років: Закон України від 9 квітня 2015 року № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>.

збереження місць їх поховання на території України та за кордоном, створення меморіальних комплексів та поховань»¹¹.

Ключові питання, що стосуються відновлення, збереження та утримання військових поховань, регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій» від 20 грудня 2000 р. (далі – Комплексна програма). Комплексна програма передбачає організацію та проведення заходів для здійснення пошуку, ведення обліку, впорядкування, збереження та утримання розташованих в Україні та за її межами поховань осіб, які проживали на території сучасної України в минулі часи і загинули чи померли внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, а саме: історично-архівні дослідження, польові експедиційні пошукові роботи, ексгумація, дослідження (ідентифікація), депонування та перепоховання ексгумованих останків, паспортизація поховань, виявлених під час проведення пошукових робіт, впорядкування існуючих облікованих військових поховань, формування Єдиного національного реєстру пам'ятників Великої Вітчизняної війни, проведення щорічних всеукраїнських практичних семінарів з питань військово-меморіальної роботи. Для реалізації указаної програми створені згадані вище Державна міжвідомча та регіональні комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій, затверджено Порядок організації робіт з пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій та Тимчасовий порядок здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання¹².

Важливим нормативно-правовим актом, який визначає напрями й конкретні заходи воєнно-меморіальної роботи в Україні є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» Цей документ

---

¹¹ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України 9 квітня 2015 року № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>.

¹² Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. № 1867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-%D0%BF#Text>; Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України №193 від 09.06.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-06#Text>.

примітний впровадженням терміну «захисники України», до яких відносять воїнів, «які брали участь у захисті України в роки Другої світової війни, борців за незалежність України у XX столітті, воїнів, які брали участь у захисті України під час проведення міжнародних операцій з підтримки миру та безпеки, воїнів, які брали участь у захисті України під час антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України у Донецькій та Луганській областях». Для увічнення їх пам'яті держава бере на себе справу забезпечення цілої низки меморіальних заходів, зокрема з упорядкування та утримання в належному стані місць поховань захисників України, в тому числі за кордоном, створення Національного військового меморіального кладовища, Українського національного пантеону в м. Києві¹³.

2. Проблеми та недоліки правового регулювання воєнно-меморіальної роботи в Україні

Проаналізувавши зазначені вище нормативно-правові акти, можна виділити цілу низку проблем, які ускладнюють воєнно-меморіальну роботу в Україні.

Перша проблема – недостатня участь органів державної влади у воєнно-меморіальній роботі. Так, відповідно до Закону України «Про поховання та похоронну справу» справа утримання військових поховань покладається переважно на органи місцевого самоврядування: «утримання військових кладовищ, військових ділянок на цивільних кладовищах, військових братських та одиночних могил забезпечують виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, органи виконавчої влади із залученням органів охорони культурної спадщини відповідно до їх повноважень». Подібним чином здійснюються утримання військових поховань, що перебувають на державному обліку як об'єкти культурної спадщини¹⁴, які також мають забезпечувати виконавчі органи сільських, селищних, міських рад із залученням органів охорони культурної спадщини. Виключенням є лише Національне військове

---

¹³ Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>

¹⁴ В Україні поширеною є практика надання військовим похованням статусу пам'яток історії місцевого значення. Так, наприклад, у Сумах до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорію місцевого значення внесені поховання вояків РСЧА, які загинули або померли в шпиталях в роки німецько-радянської війни, а також військовослужбовці РА, які загинули у Афганістані. Докладніше у статті М. Михайліченка та Д. Кудінова «Проблеми обліку та збереження пам'яток культурної спадщини (на прикладі Миського кладовища м. Суми)». (Сумська старовина. 2022. № LX. С. 78–84).

меморіальне кладовище, утримання в належному стані та охорона якого забезпечуються «за рахунок коштів державного бюджету відповідно до закону про Державний бюджет України на відповідний рік, інших джерел, не заборонених законодавством, та здійснюються державною установою або державним підприємством, що належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України». Крім того, держава бере на себе справу догаду за місцями поховань іноземних військовослужбовців на території України, якщо це передбачено відповідними міжнародними договорами¹⁵.

Ускладнює воєнно-меморіальну роботу й нечіткий розподіл повноважень у цій сфері між різними органами державної влади. Так, основним завданням Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій є «сприяння забезпеченню узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань пошуку, ведення обліку, облаштування, забезпечення збереження і утримання місць поховання учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій на території України, інших держав»¹⁶. Водночас, відповідно до Положення про Міністерство у справах ветеранів аналогічне завдання покладене на й на це відомство, яке «забезпечує взаємодію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань здійснення пошуку, ведення обліку, упорядкування і збереження військових поховань та встановлення імен невідомих воїнів, які загинули під час участі в бойових діях на території України та інших держав»¹⁷.

Друга проблема – неузгодженість термінів та їхнє нечітке визначення. У першу чергу, це стосується й самого терміну «військове поховання». Закон України «Про поховання та похоронну справу», який визначає загальні правові засади здійснення в Україні діяльності з поховання померлих, не містить визначення військового поховання. Законодавець оперує термінами «військове кладовище», «сектори для

---

¹⁵ Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

¹⁶ Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. № 897. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF#Text>.

¹⁷ Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175. URL: <https://mva.gov.ua/ua/proministerstvo/polozhennay-pro-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-ukrainy>.

поховання померлих (загиблих) військовослужбовців (сектори військових поховань)», «військові ділянки на цивільних кладовищах», «військові братські та одиночні могили», «місця поховань військовослужбовців України, що знаходяться на території інших держав», «місця поховань іноземних військовослужбовців на території України», не розкриваючи при цьому їхнього змісту. У 2023 році, у зв'язку зі створенням Національного військового меморіального кладовища, у законі з'явилося визначення почесного поховання, який тлумачиться як «земельна ділянка на території кладовища чи за його межами, призначена для організації почесних поховань, а також Національне військове меморіальне кладовище»¹⁸. Це пояснення є неінформативним, оскільки не розкриває, за якими саме ознаками почесне поховання відрізняється від звичайних.

Поняття «військове поховання» застосовують розробники Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій. Відповідно до цієї програми до таких поховань належать: «військові меморіальні цвинтарі, окремі ділянки на загальних цвинтарях, індивідуальні та колективні (братські) могили, колумбарії, місця загибелі бойових кораблів, морських чи річкових суден з екіпажами». Однак, у згаданому документі відсутнє чітке розмежування змісту понять «військове поховання» та «поховання жертв війни та політичних репресій»: «поховання жертв війни та політичних репресій разом із встановленими на них надгробками, меморіальними спорудами та іншими пам'ятними знаками вважаються військовими похованнями або похованнями жертв війни та похованнями жертв політичних репресій»¹⁹.

Поняття «військові поховання», «сектори військових поховань» знаходимо й у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року». Однак і в цьому документі не знаходимо їх чіткого тлумачення, на відміну від терміну «поховання захисників України», яким визначаються місця упокою «воїнів, які брали участь у захисті України в роки Другої світової війни, борців за незалежність України у XX столітті, воїнів, які брали участь у захисті України під час проведення міжнародних операцій з підтримки миру та безпеки, воїнів, які брали участь у захисті України під час антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони,

---

¹⁸ Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

¹⁹ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові поховання від 17 червня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_096#Text.

відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України у Донецькій та Луганській областях»²⁰.

Зауважмо також, що термін «військове поховання» може окремо визначатись для місць останнього спочинку воїнів, виявлення, відновлення, утримання та охорона яких здійснюється відповідно до міжнародних договорів. Так, угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові поховання від 17 червня 2011 р., військове поховання визначається як «місце, де покоються останки полеглих жертв війни, включаючи індивідуальні та братські могили, намогильні споруди, меморіали та пієтетні символи, або пам'ятні місця, що нагадують про трагічні воєнні події»²¹.

Третя проблема – штучно звужене коло осіб, поховання яких можуть вважатися військовими. Як вже зазначалося вище, Комплексна програма, фактично отожднює поняття «військові поховання» та «поховання жертв війни та політичних репресій». При цьому похованнями жертв війни та політичних репресій вважаються розташовані на території України саме місця поховань – «військовослужбовців колишніх радянських збройних сил, інших військових формувань та працівників органів внутрішніх справ, які загинули чи пропали безвісти під час бойових дій, виконання бойових завдань та інших службових обов'язків, померли від ран, контузій, каліцтва або захворювань, загинули чи померли в полоні, до якого вони потрапили через незалежні від них обставини, та інших осіб, які могли б бути визнаними ветеранами війни згідно із законодавством України; учасників національно-визвольної боротьби проти іноземних загарбників, жертв нацистських переслідувань та осіб, які визнані жертвами політичних репресій згідно із законодавством України; цивільних осіб, які загинули під час бойових дій, збройних конфліктів, та тих, що були примусово вивезені за кордон, утримувалися там проти своєї волі та загинули чи померли від ран, контузій, каліцтва або захворювань»²².

Розробники Комплексної програми, визначаючи коло осіб, поховання яких вважаються військовими похованнями або похованнями

---

²⁰ Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>.

²¹ Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. № 897. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF#Text>.

²² Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-%D0%BF#Text>.

жертв війни та політичних репресій, вочевидь, керувались Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (на момент ухвалення Комплексної програми цей закон мав назву «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»), «Про жертви нацистських переслідувань»²³. Однак, у перелічених Законах України йдеться про учасників та жертв воєнних конфліктів починаючи з «громадянської війни» (цей термін і досі застосовується в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»). Ймовірно, саме для заповнення очевидної лакуни в акті були згадані учасники «національно-визвольної боротьби проти іноземних загарбників». Проте, навіть за найширшого трактування цієї категорії до неї не потрапляють учасники цілої низки воєнних конфліктів, які відбувалися на території України, зокрема Першої світової війни (крім випадків, передбачених міжнародними договорами).

Окремо слід згадати про категорії осіб, які мають право на почесне поховання на Національному військовому меморіальному кладовищі. Це переважно учасники російсько-української війни, а також особи, які брали участь в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Окрім того, на Національному військовому меморіальному кладовищі може здійснюватися перепоховання видатних борців за незалежність України у XX столітті за рішенням та в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України²⁴.

Четверта проблема – відсутність єдиних вимог щодо облаштування військових поховань, зовнішнього вигляду надмогильних споруд. Ідея їх уніфікації виникла одразу ж після початку російсько-української війни, при цьому її прихильники посилалися на західний досвід, наводячи як приклад Арлінгтонське національне кладовище в США та Нотр-Дам-де-Лоретт у Франції²⁵. Вже у 2016 р. Українським інститутом національної пам'яті були видані «Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо заходів, пов'язаних із

---

²³ Про жертви нацистських переслідувань: Закон України від 23 березня 2000 року № 1584-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text>; Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 року № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>; Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

²⁴ Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

²⁵ Котубей-Геруцька О. Вшанування героїв — про національні військові меморіальні кладовища у світі, проблеми пам'яті й залучення громади. *Суспільне Культура*. 30 травня 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/485755-vsuvanna-geroiv-pro-nacionalni-vijskovimemorialni-kladovisa-v-sviti-problemi-pamati-j-zalucenna-gromadi/>.

героїзацією осіб, які віддали життя за незалежність України, вшанування їх пам'яті, патріотичного виховання та консолідації Українського народу». У цьому документі, зокрема, містяться поради щодо облаштування секторів військових поховань та ескіз типового надгробка у формі клинчастого хреста з подовженою вертикальною поперечною (т. зв. «козацький хрест») ²⁶. Ці рекомендації були використані при розробці низки нормативно-правових актів місцевого самоврядування. Так, у серпні 2023 р. Виконавчий комітет Одеської міської ради своїм Рішенням № 153 затвердив зразки надгробків на могилах військовослужбовців Збройних Сил України, а також інших військових формувань та правоохоронних органів або осіб з їх числа, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України для їх встановлення у секторах військових поховань на території міського кладовища «Західне», розташованого за адресою: м. Одеса, Тираспольське шосе, 22-Д, та на інших кладовищах м. Одеси у разі, якщо місце проживання особи, яка померла (загинула), було зареєстроване (задеклароване) у місті Одеса ²⁷. При цьому розробники проекту посилалися саме на згадані вище рекомендації Українського інституту національної пам'яті, запропонувавши два варіанта надгробків – у вигляді «козацького хреста» та прямокутної форми (у разі, якщо особа, яка поховала загиблого (померлого) військовослужбовця, обрала пам'ятник згідно з релігійними переконаннями та з власного бажання) ²⁸. «Козацький хрест» став основним елементом одного з двох варіантів намогильних споруд, що встановлюються на могилах осіб, похованих у секторах почесних

---

²⁶ Рекомендації Українського інституту національної пам'яті для місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо заходів, пов'язаних із героїзацією осіб, які віддали життя за незалежність України, вшанування їх пам'яті, патріотичного виховання та консолідації Українського народу. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/sektori-viiskovikh-pokhovan>.

²⁷ Про затвердження зразків надгробків на могилах військовослужбовців Збройних Сил України, а також інших військових формувань та правоохоронних органів або осіб з їх числа, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради від 25 травня 2023 р. № 153. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/committee/197981/>.

²⁸ Встановлення типових надгробків на могилах військовослужбовців: матеріли до проекту Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради «Про затвердження зразків надгробків на могилах військовослужбовців Збройних Сил України, а також інших військових формувань та правоохоронних органів або осіб з їх числа, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». Одеса. 2023. 14 с. URL: <https://omr.gov.ua/Files/2023/Presentations/nadgrobky.pdf>.

поховань у місті Києві відповідно до Рішення Київської міської ради «Про деякі питання функціонування секторів для почесних поховань, відведених на міських кладовищах»²⁹.

Водночас Рекомендації УІНП і вже існуючі традиції встановлення «козацьких» хрестів на могилах захисників і захисниць України не були враховані при розробці опису зразків намогильних споруд, що встановлюються на території Національного військового меморіального кладовища³⁰. Його розробники, натомість, майже повністю запозичили опис зразка надгробка, який відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2003 р. безоплатно споруджується на могилі померлої (загиблої) особи, яка має особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною і являє собою прямокутної форми пам'ятник з природного каменю будь-якого кольору завтовшки не менш як 12 сантиметрів і висотою не вище 170 сантиметрів³¹.

ВИСНОВКИ

Отже, нами виділено низку проблем, які ускладнюють воєнно-меморіальну роботу в Україні, а саме: нечіткий розподіл повноважень у цій сфері між різними органами державної влади; неузгодженість термінів («військове поховання», «почесне поховання» та ін.) та їхнє нечітке визначення; штучно звужене коло осіб, поховання яких можуть вважатися військовими; відсутність єдиних вимог щодо облаштування військових поховань, зовнішнього вигляду надмогильних споруд. Це дає підстави для усвідомлення нагальної потреби узгодження нормативно-правових актів, які регулюють питання виявлення, відновлення, збереження та утримання в належному стані військових поховань. На нашу думку, найкращим рішенням цієї проблеми може стати прийняття окремого закону про воєнно-меморіальну роботу. Ним мають бути чітко визначені:

1) поняття «військові поховання», «військові кладовища», «військові ділянки на цивільних кладовищах»;

---

²⁹ Про деякі питання функціонування секторів для почесних поховань, відведених на міських кладовищах: Рішення Київської міської ради від 15 червня 2023 р. № 6505/6546. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/rishennya-kyyivskoyi-miskoyi-rady-8281>.

³⁰ Про затвердження описів зразків намогильних споруд та меморіальних табличок, що встановлюються на території Національного військового меморіального кладовища: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 935. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-2022-%D0%BF#n8>.

³¹ Про затвердження Порядку поховання на території України громадянина, померлого на території іноземної держави, та опису зразка надгробка, що безоплатно споруджується на могилі померлої (загиблої) особи, яка має особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2003 р. № 1963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963-2003-%D0%BF#Text>.

- 2) коло осіб, поховання яких вважаються військовими;
- 3) порядок поховання (перепоховання) цих осіб;
- 4) порядок пошуку та відновлення втрачених військових поховань;
- 5) вимоги до благоустрою військових поховань;
- 6) повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо виявлення, відновлення, збереження, утримання та охорони військових поховань;
- 7) відповідальність за порушення цього закону.

При цьому доцільно скористатися досвідом країн, в яких такі закони діють, зокрема Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Польщі, Республіки Естонії, Грузії.

АНОТАЦІЯ

У роботі проаналізовано організаційно-правові особливості воєнно-меморіальної роботи в Україні. З'ясовано, що чільними структурами, які забезпечують організацію воєнно-меморіальної роботи в Україні є Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій, Міністерство у справах ветеранів України та Український інститут національної пам'яті.

Різні аспекти воєнно-меморіальної роботи регулюються низкою міжнародних договорів, законів України та нормативно-правих актів Кабінету Міністрів України, серед яких слід найперше зазначити Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Закони України «Про поховання та похоронну справу», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року».

Виділено низку проблем, які ускладнюють воєнно-меморіальну роботу в Україні, а саме: нечіткий розподіл повноважень у цій сфері між різними органами державної влади; неузгодженість термінів («військове поховання», «почесне поховання» та ін.) та їхнє нечітке визначення; штучно звужене коло осіб, поховання яких можуть вважатися військовими; відсутність єдиних вимог щодо облаштування військових поховань, зовнішнього вигляду надмогильних споруд.

На думку авторів, найкращим вирішенням цієї проблеми може стати прийняття окремого закону про воєнно-меморіальну роботу, у якому мають бути чітко визначені:

- 1) поняття «військові поховання», «військові кладовища», «військові ділянки на цивільних кладовищах»;
- 2) коло осіб, поховання яких вважаються військовими;
- 3) порядок поховання (перепоховання) цих осіб;
- 4) порядок пошуку та відновлення втрачених військових поховань;
- 5) вимоги до благоустрою військових поховань;
- 6) повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо виявлення, відновлення, збереження, утримання та охорони військових поховань;
- 7) відповідальність за порушення цього закону.

Література

1. Александренко О. В., Веселовська Н.О. Прояви вандалізму на об'єктах культурної спадщини. *Молодий вчений*. 2013. № 1(01). С. 71-75.
2. Встановлення типових надгробків на могилах військовослужбовців: матеріали до проекту Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради «Про затвердження зразків надгробків на могилах військовослужбовців Збройних Сил України, а також інших військових формувань та правоохоронних органів або осіб з їх числа, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». Одеса. 2023. 14 с. URL: <https://omr.gov.ua/Files/2023/Presentations/nadgrobky.pdf>
3. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text>
4. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#Text>.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
7. Калкутіна Н. В. Місця поховання іноземних військовополонених Другої світової війни на території Південної України: пошук, збереження та увічнення пам'яті. *Молодий вчений*. 2019. № 5(2). С. 323-329.
8. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

9. Котубей-Геруцька О. Вшанування героїв – про національні військові меморіальні кладовища у світі, проблеми пам'яті й залучення громади. *Суспільне Культура*. 30 травня 2023. URL: <https://susplne.media/culture/485755-vsanuvanna-geroiv-pro-nacionalni-vijskovi-memorialni-kladovisa-v-sviti-problemi-pamati-j-zalucenna-gromadi/>

10. Мазуренко Х.Л., Онищук Я.І. Основні шляхи меморіалізації воєнно-історичних пам'яток та увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєнних конфліктів та репресій на території західних областей України та держави в цілому. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 770–774.

11. Михайліченко М. А., Кудінов Д. В. Проблеми обліку та збереження пам'яток культурної спадщини (на прикладі виданнях України) Миського кладовища м. Суми). *Сумська старовина*. 2022. № LX. С. 78-84.

12. Михайліченко М. Військові поховання в Україні: питання правового регулювання. *Приватне та публічне право*. 2021. № 2. С. 61-65.

13. Михайліченко М. Поняття «військове поховання»: питання правового визначення. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи*: матер. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 23 квітня 2021 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 140-143.

14. Наумов А. Облік і охорона військових поховань Великої Вітчизняної війни на території України. *Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст.* Збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. Харків: Курсор, 2010. Випуск 1. С. 186–191.

15. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

16. Про воєнно-меморіальну роботу в Україні: Проект Закону України (реєстраційний №2039). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45490.

17. Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. № 897. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF#Text>.

18. Про деякі питання функціонування секторів для почесних поховань, відведених на миських кладовищах: Рішення Київської міської ради від 15 червня 2023 р. №. 6505/6546. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/rishennya-kyuivskoyi-miskoyi-rady-8281>

19. Про жертви нацистських переслідувань: Закон України від 23 березня 2000 року № 1584-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-14#Text>.

20. Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. N 1867 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-%D0%BF#Text>.

21. Про затвердження зразків надгробків на могилах військовослужбовців Збройних Сил України, а також інших військових формувань та правоохоронних органів або осіб з їх числа, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Рішення Виконавчого комітету Одеської міської ради від 25 травня 2023 р. № 153. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/committee/197981/>

22. Про затвердження описів зразків намогильних споруд та меморіальних табличок, що встановлюються на території Національного військового меморіального кладовища: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 935. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-2022-%D0%BF#n8>

23. Про затвердження Порядку поховання на території України громадянина, померлого на території іноземної держави, та опису зразка надгробка, що безоплатно споруджується на могилі померлої (загиблої) особи, яка має особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2003 р. № 1963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963-2003-%D0%BF#Text>

24. Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 193 від 09.06.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-06#Text>

25. Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>

26. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>

27. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України 9 квітня 2015 року № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

28. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 17 квітня 1991 року № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>.

29. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років: Закон України від 9 квітня 2015 року № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>

30. Рекомендації Українського інституту національної пам'яті для місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо заходів, пов'язаних із героїзацією осіб, які віддали життя за незалежність України, вшанування їх пам'яті, патріотичного виховання та консолідації Українського народу. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/sektori-viiskovikh-pokhovan>

31. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про військові поховання від 17 червня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_096#Text.

32. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21 березня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014#Text

33. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про догляд за могилами загиблих воїнів в Україні і Федеративній Республіці Німеччина від 29 травня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_076#Text.

Information about the authors:

Mykhailichenko Mykola Anatoliyovych,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of State Law Disciplines
and Ukrainian Studies

Sumy National Agrarian University

160, Herasym Kondratiev str., Sumy, 40000, Ukraine

Kudinov Dmytro Valeriyovych,

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of History of Ukraine

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

87, Romenska str, Sumy, 40000, Ukraine